

ИЗБОРНИ СИСТЕМ КАО ЕЛЕМЕНАТ ОСТВАРЕЊА ДЕЛЕГАТСКОГ СИСТЕМА У СФР ЈУГОСЛАВИЈИ

1. Изборни систем је у свим демократски организованим друштвима део друштвено-политичког уређења дате земље, а његова начела улазе у круг основних начела која карактеришу свако поједино друштвено-политичко уређење. Из овога произлази *општи значај изборног система* и његових начела у свакој земљи.

Међутим, у случају Југославије овај систем и начела на којима он почива имају већи, *изузетан значај*. Тај значај потиче отуда што се о изборном систему ове земље може говорити само као елементу или виду *делегатског система*, чији домаћај је много шири, а улога у остварењу друштвено-политичког уређења, означеног као самоуправни социјализам, много већа. У Југославији се изборни систем утопио у делегатском систему, као много широј категорији, која обухвата и изборе као чин и механизам, али истовремено, неодвојиво од њих, представља и нешто много више — основу на којој почива читав систем власти и друштвеног самоуправљања. Надамо се да ће даља излагања ближе објаснити шта мислимо и оправдати овакву квалификацију делегатског система.

2. Миленијумима већ стар је проблем како, којим путем и каквим поступком пронаћи оне који ће у датом друштву вршити власт. Проблем се, разумљиво, не поставља на овај начин у апсолутистичким и диктаторским режимима, у којима управљачи долазе на власт без учешћа народне воље и, најчешће, противно народној вољи. Реч је искључиво о демократски уређеним друштвима, онима која, формално или стварно, почивају на вољи народа и у којима се, опет формално или стварно, покушава да оствари демократија у њеном етимолошком значењу — учешћа грађана у вршењу власти. (1) И у таквим друштвима, која су у извесној мери постојала још у античко доба, а свој пуни израз добила почев од буржоаских револуција крајем XVIII века, проблем проналажења оних који ће владати решава се *путем избора*. Изборима грађани бирају своје представнике који ће у њихово име, са њиховим мандатом, владати за одређени период времена.

Остављајући по страни све добро познате моменте од утицаја на реалну вредност избора, као механизма за проналажење оних који ће владати (општост бирачког права, једнакост, тајност гласања, адекватна изборна техника и сл.), нашу пажњу ћемо у овим претходним излагањима кратко задржати само на два проблема релевантна за нашу тему: проблем непосредних или посредних избора и проблем карактера представничког мандата.

(1) Овде остављамо по страни ретке случајеве остварења облика непосредне демократије, у виду скупштина и зборових свих грађана који пуноправно доносе одлуке, с обзиром на могућност њихове примене само у малим, релативно малобројним, локалним заједницама.

Непосредни избори су, познато је, они на којима грађани-бирачи сами, непосредно, бирају своје представнике у сва представничка тела, почев од најнижих, локалних, до највишег, централног представничког тела — парламента. Посредни су пак они избори на којима бирачи бирају само један ужи колегијум, изборнике, чији је онда задатак да изаберу чланове представничког тела. Непосредни избори се сматрају демократским јер пружају могућност бирачима да своју вољу изразе без посредника и њиховог посредовања, које неизбежно води деформисању воље бирача. Непосредни избори су данас преовладајући облик избора.

Представнички мандат може да буде слободан и императиван. Појавивши се временски раније, императивни мандат означава такву везу бирача и њиховог представника у којој ови први дају другоме обавезне налоге и упутства за рад и, пре свега, гласање, и у којој други одговара за свој рад првима, са опозивом као крајњом санкцијом за непридржавање добијених налога и упутстава. Слободан мандат је пак онај сходно коме изабрани представник, чија се веза са бирачима практично прекида тренутком избора, поступа у свом раду и изјашњавању по свом нахођењу немајући формално никаву обавезу да води рачуна о ставовима својих бирача. До истека изборног мандата његова ситуација не може да буде измењена вољом бирача. Данас се готово искључиво појављује слободни мандат, с тим што постојање опозива у неким буржоаским и свим социјалистичким земљама, мада елемент императивног мандата, није у стању да само по себи да односу бирача и њихових представника карактер императивног мандата.

3. Глобално посматрано, изборни системи данас показују знатну уједначеност. Очигледно, циљеви који се њима постижу и пракса њиховог остваривања могу бити, и јесу, веома различити, али многи њихови елементи су, са углавном занемаривим изузетцима (који се претежно јављају у малом броју формално не-демократских режима или, пак, у земљама које су тек ступиле на пут савременог развоја), свуда веома слични. Бирачко права је свуда мање-више опште и једнако, гласање је тајно, избори непосредни, представнички мандат слободан и сл. Разумљиво, постоје и разлике у погледу изборног поступка и технике, система расподеле мандата, постојања или непостојања опозива и сл., и те разлике нису без значаја, али ипак не говоре о неком квалитативном разликовању између изборних система.

У односу на карактеристике изборних система у прошлости, пут прећен за последњих неколико деценија, углавном од почетка овог века, веома је велик и данашњи изборни системи су, у целини, формално гледано, довољно демократски да пруже могућност грађанима да изаберу своје праве представнике. Разуме се, то у низу земаља, пре свега буржоаских, није стварно случај, с обзиром на друге, значајне условљености и ограничења политичке и, пре свега, социјално-економске природе, који у тим земљама спречавају слободу изражавања праве воље грађана. Ме-

Ћутим, у правној анализи нашег проблема ни за тренутак о овим условностима и ограничењима нећемо водити рачуна.

4. Све до Устава од 1974. и Југославија је углавном спадала у круг земаља у којима је био примењен, назовимо га — класичан изборни систем. Тај систем је, истина, постепено све више комбинован са елементима делегатског система, али ти елементи нису били преовлађујући. Тек је Уставом СФРЈ од 1974. и уставима социјалистичких република и аутономних покрајина од исте године уведен делегатски систем у целини, кохерентан у својим деловима и усклађен са начелом самоуправљања, као преовлађујућим начелом друштвено-политичког уређења Југославије.

Увођење делегатског система, чија ћемо својства ниже изложити, представља покушај да се, прихватањем свих позитивних елемената класичног изборног система, а, пре свега, општег бирачког права као израза могућности најширих слојева грађана да учествују у вршењу власти, превазиђу иманентне слабости тог и таквог система.

Ту, пре свега, мислимо на два међусобно повезана момента. Први се односи на примену непосредних избора, а други на примену слободног мандата.

У систему непосредних избора грађанин-бирач се на политичкој сцени појављује у значајној улози само једанпут у неколико година, у тренутку када на биралишту даје свој глас за свог изабраника. Одигравши ту улогу, он се уклања са сцене и одлази поново у сенку. У међувремену, у периоду између два избора, веза између бирача и његових представника се практично прекида; те прекидање обично није у стању да спречи ни постојање могућности опозива који је замишљен као стални *temento* за представника, с обзиром да у пракси опозив најчешће не игра неку већу и ефикаснију улогу. Последица оваквог односа бирача и представника је отуђење од бирача политичке власти коју је он пренео на своје представнике. Међутим, и то „преношење власти“ често је чиста форма, задовољавање формалних захтева да бирачи, на законом прописан начин, изаберу своје „представнике“, па макар им ови били наметнути са стране, макар их они уопште не познавали и сл. Разуме се, неопходну улогу у изборима данас играју политичке партије, испуњавајући свој задатак окупљања и организовања присталица ради вођења борбе за освајање власти. Али, независно од тога остаје чињеница да непосредне изборе у високој мери карактерише формализам.

Другу основну слабост класичног изборног система видимо у односу бирача и њихових представника. Прихватање слободног мандата има у поређењу са императивним мандатом ту основну предност што омогућава конструктиван рад представничких тела, који би применом императивног мандата, уз обавезу чланова представничког тела да се крјто придржавају добијених налога и упутстава, сваку расправу у представничком телу чинио сувишном, а читав процес доношења одлука у њему — фарсом. Међутим, тај исти слободни мандат, остављајући представнику одрешене

руке у заузимању ставова и одлучивању, потенцира његову потпуну независност од бирача и омогућава да се, отуђена од бирача, власт — имајући при томе још у виду и посебне односе представничког тела и егзекутиве, у које ми овде нећемо улазити — деформише.

5. Дакле, превазилажење слабости класичног изборног система било је први основни *ratio* увођења делегатског система. Други, још важнији, састојао се у потреби доградње система самоуправљања. Увођено у основним ћелијама друштвеног организма, организацијама удруженог рада и другим самоуправним организацијама и заједницама постепено почев још од 1950, самоуправљање није адекватно функционисало на „вишим нивоима“, у друштвено-политичким заједницама, од општине до федерације. Мада су представничка тела ових заједница, скупштине, биле још Уставом од 1963. проглашене органима друштвеног самоуправљања и највишим органима власти у оквиру права и дужности одговарајуће друштвено-политичке заједнице, оне без увођења делегатског система то реално нису могле постати. Образоване на класичан начин (само са неким елементима делегатског система), оне су и функционисале на класичан начин. Тек Устав од 1974. инаугуришући делегатски систем у пуном и доследном облику, пружа могућност да скупштине заиста постану не само највиши органи власти него и органи друштвеног самоуправљања.

6. Најширу базу за организовање и функционисање читавог делегатског система представљају *делегације*, нова тела уведена Уставом од 1974. Делегације се, по Уставу, образују у „основним самоуправним организацијама и заједницама и друштвено-политичким организацијама“. Сврха њиховог образовања, опет сходно Уставу, јесте да радним људима (и грађанима) омогуће непосредно остваривање њихових права, дужности и одговорности и организовано учешће у вршењу функција скупштина друштвено-политичких заједница.

Касније ћемо рећи нешто више о образовању делегација и њиховој улози у изборном процесу, а сада ћемо само покушати да укратко објаснимо основе и суштину њиховог постојања. Делегације су стална тела која, с једне стране, имају задатак да из своје средине бирају делегате у одговарајућа већа општинских скупштина, али, с друге стране, остају цело време у непосредном и радном контакту с тим делегатима и преко њих учествују у раду и одлучивању скупштина. Сам чин „деlegaирања“ делегата практично значи бирање једног лица у представничко тело и сам по себи има сва својства класичних избора. Оно што је, међутим, ново и револуционарно, то је однос тог делегата и делегације (и, преко ње, њене изборне базе — радних људи и грађана) и могућности делегације) опет као израза воље своје изборне базе) да буде стални, активни и непосредни актер у процесу одлучивања.

Својим избором делегат не постаје професионалац; он и даље остаје на своме радном месту, најтешње повезан са животом и проблемима своје организације имајући за задатак да буде спона између те

организације и одговарајуће скупштине у коју је делегиран. Однос делегата и делегације је специфичан: делегати су, истина, дужни да иступају у складу са смерницама својих самоуправних организација и заједница и основним ставовима делегација које су их делегирале, али и у складу са заједничким и општим друштвеним интересима и потребама (чл. 141. Устава), остајући при томе самостални у одређивању и гласању. Према томе, поступање у складу са „смерницама” самоуправних организација и заједница и „основним ставовима” делегација не значи постојање обавезних налога и упутстава, као основног својства императивног мандата, али истовремено, уз Уставом прокламовану одговорност делегата за свој рад и статуирану могућност опозива, не даје односу делегата и делегације ни својства слободног мандата. У питању је очигледно један однос *sui generis* који тек у пракси треба да покаже своје стварне димензије и својства.

Делегације, као тела „у сталном заседању” имају, осим своје изборне функције коју смо изнели, углавном две врсте функција: једне у односу према скупштини, а друге у односу према организацији из које потичу. Оне морају да буду стално у току рада скупштине и да буду обавештене како о питањима која ће скупштина расправљати тако и о њеним одлукама. Доследном остваривању делегатског система несумњиво треба знатно да допринесе благовремено упознавање делегација са предстојећим расправљањем у скупштини одређених питања, чиме се делегацијама пружа могућност да о тим питањима заузму своје ставове како би делегат у скупштини могао да поступа у складу с њима. Он не мањег значаја јесте разуме се, и неопходност да делегација буде преко делегата редовно и исцрпно обавештена о раду и одлукама скупштине. Најзад, за однос делегације и скупштине веома је важна и могућност делегације, да преко делегата, иницира расправљање појединих питања како од интереса за самоуправну организацију, тако и од ширег интереса.

За однос делегације и самоуправне организације карактеристична је најпре, обавеза делегације да своје основне ставове за рад делегата у скупштини утврђује, како Устав каже (чл. 137), полазећи од интереса и смерница основних самоуправних организација и заједница, али и уважавајући интересе других самоуправних организација и заједница и опште друштвене интересе и потребе. То практично значи да ће у датом случају и делегација бити обавезна да се, пре сопственог одлучивања о основним ставовима које ће заузети, консултује са самоуправном организацијом. С друге стране, делегација је дужна да о свом раду и раду делегата у скупштини извештава самоуправну организацију, пред којом је и одговорна, уз могућност да буде (у целини или сваки њен члан појединачно) и опозвана.

Напред наведени разноврсни облици односа делегације и скупштине, посредством делегата који су чланови и једног и другог тела, треба — у оквирима описаног односа делегације и самоуправне организације — да доведу до максималног повезивања најшире самоуправне базе и органа

који доносе одлуке од значаја за читаву друштвено-политичку заједницу. Тиме они треба да омогуће пуноћу остварења система самоуправљања не само у сфери удруженог рада (где је он и до сада функционисао) него и у сфери доношења политичких одлука (у коју се он углавном тек сада преноси).

Још једну важну карактеристику делегација, као базе читавог делегатског система, представља то што се делегати у скупштине свих друштвено-политичких заједница, а не само општине, бирају из реда њихових чланова. Оне су, дакле, резервоар потенцијалних кандидата за делегате на свим нивоима, како ћемо ниже и конкретније видети. Према томе, непосредна веза која постоји између делегације и делегата у било коју скупштину никад се не прекида, а делегат увек остаје спона између скупштине чији је члан и своје делегације (односно више њих које су га заједно изабрале), без обзира о ком нивоу скупштине је реч.

7. Делегатски систем уведен у југословенско друштвено-политичко уређење Уставом од 1974. има своје далеке претходнике у делегатским системима какви су функционисали за време Париске комуне и у Совјетском Савезу, по уставима од 1918. и 1924. Међутим, он је знатно развијенији од њих и, за разлику од њих, примењен је у склопу система друштвеног самоуправљања, као његов саставни део. Делегатски систем, као нови облик друштвеног и политичког представљања, повезује процес одлучивања од врха до дна, односно, боље речено, од дна до врха, од основне самоуправне организације до федерације. Разуме се, ширина и квалитет питања о којима се одлучује веома се разликују на различитим нивоима, али делегатски систем пружа могућност — под претпоставком да у пракси буде оствариван доследно основној концепцији на којој почива — да у процес одлучивања буду активно и непосредно укључени сви радни људи и грађани. Тиме би била превазиђена основна противречност која постоји у сваком истински демократском друштву између настојања за учешћем што ширег круга грађана у одлучивању и иментних слабости политичког представљања.

8. Пре но што пређемо на излагање о практичном функционисању делегатског система, неопходно је да се укратко упознамо са структуром скупштине у Југославији и карактером и улогом појединих већа скупштине.

С обзиром да је Југославија федерално уређена држава, а да је у њој примењена једностепена локална самоуправа, са општином као једним типом јединица локалне самоуправе, реч је о скупштинама три категорије друштвено-политичких заједница: Скупштини СФРЈ, скупштинама социјалистичких република (којима се уподобљавају скупштине аутономних покрајина) и скупштинама општина (односно у појединим републикама и заједница општина). Изложићемо укратко структуру све три врсте скупштине.

Скупштине општина имају, сходно Уставу СФРЈ, три већа: 1) Веће удруженог рада, 2) Веће месних заједница и 3) Друштвено-политичко веће.

Веће удруженог рада је веће делегата радних људи у организацијама удруженог рада и другим самоуправним организацијама и заједницама, које учествује у одлучивању о питањима од интереса за раднике и друге радне људе у удруженом раду.

Веће месних заједница је веће делегата радних људи и грађана у месним заједницама ⁽²⁾, које учествује у одлучивању о питањима од интереса за радне људе и грађане у месним заједницама.

Друштвено-политичко веће, најзад јесте веће делегата радних људи и грађана организованих у друштвено-политичке организације, које учествује у одлучивању о питањима остваривања, развоја и заштите уставом утврђеног социјалистичког самоуправног система.

Републичка (покрајинска) скупштина има, опет по Уставу СФРЈ, такође три већа: 1) Веће удруженог рада, 2) Веће општина и 3) Друштвено-политичко веће.

Сва ова три већа имају исти састав као и већа општинских скупштина (с тим што Веће општина сачињавају делегати радних људи и грађана у општинама) и исте основне задатке.

Истоветност структура скупштина се овде и завршава. *Скупштина СФРЈ* има друкчију структуру. То је последица примене федералног начела у друштвено-политичком уређењу Југославије и чињенице да је Југославија федеративна заједница социјалистичких република које имају карактер државе, тако да и Скупштина СФРЈ, као највиши орган власти у оквиру права и дужности федерације, врши само она права и дужности који су Уставом СФРЈ изричито побројани.

С обзиром на речено, Скупштина СФРЈ има само два већа: 1) Савезно веће и 2) Веће република и покрајина. Савезно веће сачињавају делегати самоуправних организација и заједница и друштвено-политичких организација у републикама и аутономним покрајинама, а Веће република и покрајина сачињавају делегације скупштина република и скупштина аутономних покрајина. Оба већа имају самосталан и равноправан делокруг. Равноправно, она имају, углавном, само изборна овлашћења, док самостално свако од два већа има сопствена овлашћења, тако да и савезне законе доносе већа свако за себе. ⁽³⁾ За Веће република и покрајина карактеристично је да низ својих, и то најважнијих, овлашћења врши само на основу сагласности скупштина република и скупштина аутономних покрајина.

⁽²⁾ Месне заједнице су најужн колективитетни грађана једног насеља. дела насеља или више повезаних насеља, који, самоуправно организовани, одлучују о остваривању заједничких интереса и о солидарном задовољавању заједничких потреба у појединим областима живота и рада. Подручје сваке општине се састоји од извесног броја подручја месних заједница. Иако има својство правног лица, месна заједница не представља друштвено-политичку заједницу у правно-техничком смислу речи.

⁽³⁾ При томе је установљена генерална клаузула у корист Савезног већа, док Веће република и покрајина доноси законе само у Уставу набројаним областима (то су претежно област привреде и финансија).

9. Напред смо навели да се делегације по Уставу, образују у основним самоуправним организацијама и заједницама и друштвено-политичким организацијама. То, практично, значи да до образовања делегација долази у четири врсте организација:

1) у основним организацијама удруженог рада. То су основне ћелије удруженог рада, на које се једно предузеће или установа дели. По Уставу СФРЈ (чл. 36), основна организација удруженог рада јесте део радне организације који чини радну целину, у коме се резултат заједничког рада радника може самостално изразити као вредност у радној организацији или на тржишту и у коме радници могу остваривати своја друштвено-економска и друга самоуправна права. У оквир тих права спада и избор сопствене делегације. Једино у основним организацијама удруженог рада са малим бројем радних људи (у пракси, обично, мање од 30), сви радни људи врше функцију делегације. (4)

2) У заједницама и другим облицима удруживања радних људи који раде у пољопривредној, занатској и сличним делатностима средствима рада на која постоји право својине. То значи да, поред радних људи који раде у тзв. друштвеном сектору, право на образовање својих делегација имају и они који раде у тзв. приватном сектору, пре свега, земљорадници, занатлије и сл. — разуме се организовани на законом прописан начин (нпр. у задруге и сл.).

3) У радним заједницама државних органа, друштвено-политичких организација и удружења, ка ои у оквиру оружаних снага. Радни људи у овим делатностима такође образују своје делегације на начин утврђен законом.

4) У месним заједницама. За разлику од три претходна основа за образовање делегација, уз учешће искључиво радних људи, и то по функционалном критеријуму, овде делегације образују радни људи и грађани, настањени у једној месној заједници — дакле, по територијалном критеријуму.

Осим ових делегација које се, како смо видели, посебно образују, постоји још једна врста њих, то су, у друштвено-политичким организацијама (Социјалистичком савезу радног народа, Савезу комуниста, Савезу социјалистичке омладине, Савезу синдиката и Савезу бораца), њихова изабрана тела одређена статутима односно другим одлукама које врше функцију делегација. Ту су дакле не приступа избору посебне делегације, него се користе већ постојећи органи.

Величину делегације самостално одређују основне самоуправне организације и заједнице. Чланове делегације бирају радни људи непосредно и тајним гласањем. У погледу састава делегације, Устав намеће ограничење у том смислу да мора да буде обезбеђена заступљеност радника

(4) Специфичност организација удруженог рада у области образовања (школа, факултета и сл.) представља то што у образовању делегација учествују, под условима и на начин утврђен законом, и студенти и баци.

свих делова процеса рада и да састав делегације мора да одговара социјалном саставу саме организације, с тим што у делегацију не могу бити бирани директори и други радници који самостално врше друге руководеће функције. Кандидациони поступак спроводе организације Социјалистичког савеза, односно Синдиката.

10. Како функционише примена делегатског система у образовању скупштина појединих друштвено-политичких заједница?

Општинске скупштине имају, како смо видели, три већа: веће удруженог рада, веће месних заједница и друштвено-политичко веће. С обзиром на различит карактер и улогу ових већа, разликује се и њихова изборна база.

У веће удруженог рада делегате бирају делегације радних људи, гј. делегације напред наведене под 1) — 3), а у веће месних заједница делегације радних људи и грађана, наведене напред под 4). Кандидате, и то искључиво из реда чланова делегација, предлажу саме делегације, по правилу после одржавања зборовра радних људи и грађана, на којима се расправља о могућим кандидатима. Листу кандидата утврђује кандидациона конференција коју сачињавају представници делегација и Социјалистичког савеза односно Синдиката. — О избору делегата у друштвено-политичко веће, и то из реда делегација друштвено-политичких организација, на основу договора ових организација у оквиру Социјалистичког савеза које утврђују листу кандидата, изјашњавају се радни људи и грађани непосредно, општим и тајним гласањем. То је уједно једини случај где је грађанима пружена могућност непосредног учешћа у изборима делегата у општинску скупштину (иначе, видели смо, радни људи и грађани учествују само у избору делегација).

Величина појединих већа одређена је статутима општина, при чему је веће удруженог рада увек најбројније. Одлукама ових скупштина, пак, одређују се изборне јединице за избор у поједина већа. Проблем је најделикатнији када је у питању веће удруженог рада. Оновно начело овде јесте да се број делегата које поједина делегација (односно, у датом случају, више њих заједно) бира у ово веће одређује сразмерно броју радних људи у основним самоуправним организацијама односно заједницама, тако да се један делегат бира на приближно исти број радних људи. Међутим, од овог начела се, сходно републичким и покрајинским уставима, одступа у два правца. Прво, број делегата из реда делегација радних људи који раде у пољопривредној, занатској и сличним делатностима средствима рада на која постоји право својине одређује се у сразмери не с њиховим бројем него с њиховим учешћем у стварању друштвеног производа, и то посебно за пољопривреднике, а посебно за занатлије. Ово одступање од начела је сасвим разумљиво, пре свега, у односу на пољопривреднике, с обзиром на њихов релативно још велики број, а релативно мали степен њиховог учешћа у стварању друштвеног дохотка. Пошто буде утврђен укупан број делегата које бирају ове делегације, он се распоређује на поједине делегације сразмерно броју

радних људи које оне обухватају. — Друго одступање, предвиђено републичким и покрајинским законима о изборима, отклања опасност да услед примене горе наведеног начела поједине области удруженог рада, пре свега, просвета, наука, култура, здравство и социјална заштита, буду услед малог броја радника неодговарајуће слабо или чак никако заступљене у већу удруженог рада. Због тога се одлукама општинских скупштина обезбеђује обавезна заступљеност ових области.

Број делегата који се бира у веће месних заједница одређује се сходно начелу да се један делегат бира на исти број радних људи и грађана који живе у месним заједницама, па се у складу с тим одређују и одговарајуће изборне јединице.

Најзад, када је у питању друштвено-политичко веће, проблем се уопште не поставља, с обзиром да се делегати у ово веће бирају на основу јединствене кандидатске листе.

И републичке (покрајинске) скупштине имају, видели смо, три већа: веће удруженог рада, веће општина и друштвено-политичко веће. Начин избора у поједина већа се разликује, с тим што се — имајући у виду самосталност република и покрајина у регулисању ове материје — појављују и извесне разлике међу њима.

Делегате у већа удруженог рада у већини република и покрајина бирају већа удруженог рада општинских скупштина, и то већа у целини; једино се у Словенији избор врши по групама делегата-чланова делегација у овим већима, груписаним по појединим областима делатности. За разлику од свих осталих република и покрајина, у Хрватској делегате у веће удруженог рада републичке скупштине бирају већа удруженог рада општинских скупштина, него непосредно делегације радних људи самоуправних организација и заједница (наведене напред под 1) — 3). Листу кандидата утврђује кандидациона конференција Социјалистичког савеза, на основу предлога кандидата које из реда својих чланова предлажу делегације основних самоуправних организација, организација Социјалистичког савеза и организација Синдиката. — Величина већа удруженог рада одређена је републичким (покрајинским) уставима и она се креће између 160 (у Босни и Херцеговини, Хрватској и Србији) и 65 (у Црној Гори). И овде је примењено исто начело као и у случају општинских скупштина, а наиме да број делегата који се бирају у појединим областима делатности зависи првенствено од броја радних људи који раде у њима, уз иста напреднаведена одступања ⁽⁵⁾.

Делегате у веће општина бирају у већини република и покрајина сва већа општинских скупштина на заједничкој седници, а у Босни и Херцеговини и Косову њих бирају само већа месних заједница општинских скупштина. У Словенији, пак, Веће општина Републичке скупштине

(5) Примера ради, у Већу удруженог рада Скупштине Србије привреда и финансије су заступљене са 99 делегата, образовање, наука и култура са 15, здравље и социјална заштита са 10, пољопривредна, занатска и сличне делатности са 27, и државни органи са 9 делегата.

нема сталан састав, већ за свако заседање Већа посебно већа општинских скупштина упућују своје делегате. — Кандидате предлажу делегације основних самоуправних организација, Социјалистичког савеза и Синдиката, а у појединим републикама и делегације месних заједница. — Величина овог већа је у већини република и покрајина утврђена уставом и креће се између 90 (у Србији) и 35 (у Црној Гори), с тим што се број делегата утврђује сразмерно броју становника (односно радних људи и грађана) појединих општина, али свака општина мора да има бар једног делегата. У Хрватској и Словенији, пак, величина већа општина везана је за број општина у републици, тако што свака општина (у Хрватској и свака заједница општина) бира по једног делегата.

Најзад, у погледу избора у друштвено-политичко веће, у свим републикама и покрајинама је предвиђено да се о избору делегата у ово веће изјашњавају друштвено-политичка већа општинских скупштина. Јединствену листу кандидата, на основу предлога које дају друштвено-политичке организације, утврђује из реда чланова делегација ових организација Кандидациона конференција Социјалистичког савеза. Ако листа садржи само онолико кандидата колико се бира, делегати у друштвено-политичким већима општинских скупштина се изјашњавају о листи у целини, а ако има више кандидата, делегати се изјашњавају о сваком кандидату с листе. — Величина друштвено-политичких већа креће се између 90 (у Србији) и 35 (у Црној Гори).

Скупштина СФРЈ има, како је већ речено, само два већа: Савезно веће и Веће република и покрајина.

Савезно веће сачињава по 30 делегата самоуправних организација и заједница и друштвено-политичких организација из сваке републике, и по 20 њих из сваке аутономне покрајине. Кандидациони поступак спроводи Социјалистички савез. На основу предлога за кандидате које подносе делегације основних самоуправних организација и заједница из реда чланова тих делегација и друштвено-политичке организације у оквиру Социјалистичког савеза из реда својих делегација, (*) листу кандидата утврђује Републичка (покрајинска) кандидациона конференција Социјалистичког савеза. Закон о изборима условљава да најмање половина кандидата мора бити из састава делегација основних организација удруженог рада. Делегати се бирају на заједничким седницама свих већа општинске скупштине. Избраним се сматра онај кандидат који је добио већину гласова у општинским скупштинама на чијим подручјима живи већина радних људи и грађана републике (покрајине) који по закону имају право да бирају делегације месних заједница

Већа република и покрајина сачињава по 12 делегата из скупштине сваке републике и 8 делегата из скупштине сваке аутономне покрајине. У делегацију могу бити изабрани само делегати у републичким (покрајинским) скупштинама, а у Словенији само делегати у Друштвено-политичком

(*) Уз могућност узимања у обзир и кандидата истакнутих на зборовима радних људи.

већу Републичке скупштине и чланови делегација основних самоуправних организација и заједница који се могу делегирати у друга већа републичке скупштине. Листу кандидата утврђује Републичка (покрајинска) конференција Социјалистичког савеза. Делегацију бирају сва већа републичке (покрајинске) скупштине на заједничкој седници. — Карактер овог већа условљава да делегати изабрани у њега задржавају свој мандат у скупштинама у којима су изабрани.

11. Уведен Уставом од 1974. делегатски систем је почео да се примењује већ исте године. Све скупштине у Југославији, од општинске до федералне, формиране су путем делегирања на напред описани начин и сада се стичу прва искуства у примени делегатског система у раду скупштина. Несумњиво да је прерано за било каква уопштавања досадашње праксе. Када таква уопштавања буду могућна, није искључено да се, на основу стечених искустава, изврше и одређене корекције у систему, поготову тамо где су се у конципирању система појављивале извесне дилеме које је требало на један или други начин решити (примера ради, наводимо само дилеме око постојања сталних или *ad hoc* делегата). При томе, чињеница да је Југославија федерација и да се у појединим републикама и покрајинама примењују понекад различита решења, може довести до тога да и пракса буде различита, што би пружило могућност упоређивања и евентуалног оптирања за она решења која се у пракси буду показала као најбоља.

Но, у сваком случају у питању могу да буду детаљи. Делегатски систем у целини је постављен и доследно уклопљен у систем друштвеног самоуправљања. Он обезбеђује радним људима и грађанима сталну укљученост у процес одлучивања и управљања, и то, за разлику од класичних решења, не као изоловани, апстрактни грађани, него као припадници самоуправних организација и заједница у којима они остварују истовремено своју улогу и као произвођачи, и као самоуправљачи, и као учесници у процесима владавине.

др Миодраг Јовичић